

צרות טובות

התבוננות באגדה

א. הקדמה

אחד האוצרות הגנוזים באוצרה של כנסת ישראל היא האגדה. פעמים עלולות חלק מן האגדות להיתפס בטעות כאוסף של סיפורי עם, יתכן שאפילו ספורים נחמדים אבל לא בעלי תוכן פנימי משמעותי. תפיסה זו יתכן ונובעת מכך שהאגדה לא מוסרת את סודותיה לכל אחד היא שומרת אותם לקוראים קשובים וסבלניים שמבקשים לרדת לסוף דעתה. במאמר זה ננסה להקשיב לאגדה אחת קצרה ולנסות ולהבין מה הוא המטען הרוחני הנסתר שיש בכוחה להעניק לנו.

ר"ג אסיב ברתיה, אמרה ליה אבא צלי עלי, אמר לה לא יהי ליך מחזורי להכא, ילדה בן זכר אמרה ליה אבא צלי עלי, אמר לה לא ישלה ווי מפומך, אמרה לו אבא שתי שמחות שבאו לי אתה מקללני, אמר לה תרתיהן צלוונן, מן גו דאת הוויא שלם בכיתך לא יהי ליך מחזורי להכא, ומן גו דהוי בריך קיים, לא ישלה ווי מפומך ווי דלא שתי ברי, ווי דלא אכל ברי, ווי דלא אזיל ברי לבי כנשתא¹. (בראשית רבה (וילנא) פרשה כ"ו)

בפעם הראשונה בה נתקלים באגדה היא ניראת לנו כסיפור חביב על חוש ההומור של רבן גמליאל שמתלווץ עם בתו ומברך אותה בברכות מוזרות. אך מכיוון שאנו יוצאים מנקודת הנחה ששיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד ננסה להעמיק ולחשוב, מה ניסה רבן גמליאל ללמד את בתו ואותנו?

ב. שלום בית ופרידה

הברכה הראשונה אותה מברך רבן גמליאל את בתו ביום חתונתה היא יהי רצון שלא תחזרי לכאן, כאשר ביתנו דורשת הסבר מסביר לה רבן גמליאל שמתוך שיהיה שלום בביתה היא לא תצטרך לשוב לבית הוריה.

על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד²

פסוק זה בספר בראשית הוא הפסוק הראשון שמספר לנו על מה עומדת להיות משמעות הקשר בין איש לאשתו "ודבק באשתו והיו לבשר אחד" האדם ואשתו זוכים להגאל מבדידותם ולמצוא שותף או שותפה להתאחד אתם ולדבוק בהם. יום החתונה הוא יום של מימוש הרגע הנפלא הזה, יום של התאחדות. אך לפסוק יש גם רישא "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו" יש ביום החתונה גם מימד נוסף מימד של פרידה. הבן או הבת יוצאים מחיק ההורים ומתחילים לצעוד בדרכם העצמאית.

1. בתרגום חופשי: רבן גמליאל השיא בתו אמרה לו אבא התפלל עלי. אמר לה יהי רצון שלא תחזרי לכאן. ילדה בן זכר אמרה ליה אבא התפלל עלי אמר לה יהי רצון שלא יכלה "ווי" מפין. אמרה לו שתי שמחות באו לי ואתה מקללני! אמר לה שניהם תפילות הן. מתוך שיהיה שלום בכיתך לא תחזרי לכאן: ומתוך שניך יהיה קיים לא יכלה ווי מפין: "ווי שלא שתה בני, ווי שלא אכל בני, ווי לא הלך לבית הכנסת.

2. בראשית כד'

החוויה הזו היא לא תמיד פשוטה להורים "הגוזלים עוזבים את הקן" והם צריכים להרפות ולאפשר להם לבנות את ביתם. לא לחינם הזהירו חז"ל על כך שהיחסים בין אשה לחמותה עלולים להיות רגישים. יש מקרים בהם ההורים חשים במודע או שלא במודע נגזלים. באותה מידה יתכן ואחד מבני הזוג יחוש געגוע לביתו ולדפוסי החיים אליהם התרגל בבית הוריו ולא יהיה מוכן לפתוח את עצמו לבן הזוג ולעצב אתו יחד את ביתם החדש.

רבן גמליאל היה מודע לסכנות אלה. בתפילתו הוא רוצה להביא אותם אל המודעות שלו ושל בתו "יהי רצון שמתוך שיהיה שלום בביתך לא תחזרי לכאן" רבן גמליאל רומז לביתו שהוא מוכן לשלם את המחיר עבור אושרה וגם היא אמורה לעשות כן.

רבן גמליאל גם מוסר לבתו מהי צורת ההתבוננות שיש בה כדי להמתיק את צער הפרידה "מתוך שיהיה שלום בביתך" יש להתבונן בתמונה הכוללת במבט רחב ולא לשכוח את המתנה האלוהית המתוארת בצלע הראשונה של הפסוק "ודבק באשתו והיו לבשר אחד" בפרידה אנו זוכים להיות שותפים בבנין בית חדש ושמח שהשלום שרוי בו.

הרעיון של ההתבוננות הרחבה שממתיקה את הצער עולה גם ממבנה דבריו של רבן גמליאל. רבן גמליאל לא מסביר לבתו את כוונתו מייד אלא הוא "נותן לה להתבשל" עם מה שנראה כקללה ואחר כך מתוך שהוא מבאר לה את הקשר דבריו מתבאר כיצד דבר הנראה לכאורה כקללה הוא בעצם חלק מברכה גדולה. ההקשר הנכון מאיר את הדברים באור חדש.

ג. ילדים זה שמחה

הברכה השנייה אותה מברך רבן גמליאל את בתו היא אחרי שנולד לה בן זכר בברכה הוא מאחל לה שלא יכלה ווי מפיה. כאשר היא מבקשת את פשר הברכה מסביר לה רבן גמליאל שכוונתו הייתה שמתוך שבנה יהיה קיים היא תזכה לדאוג לו.

גידול ילדים וחינוכם הוא מלאכה לא פשוטה אשר דורשת מהאדם השקעה מרובה שלעיתים אף גובה מחיר של צער. בימנו יש לא מעט אנשים שאינם מוכנים לקבל על עצמם את העול הזה ומעדיפים להבטל מפריה ורביה. רבן גמליאל מוסר לביתו את סוד השמחה של גידול הילדים שיש בכוחו להמתיק את הצער. השמחה בעצם קיומם של הילדים בכך שאדם זכה לזרע של קיימא היא שמחה שאם נתבונן בה נגלה שכל הקשיים שבדרך נבלעים בתוכה. כאשר אדם יחשוב על אלו שלא זכו ואינם מסוגלים או מצליחים להביא ילד לעולם או לחלופין על אלו שאברו ילד הוא יבין שכל הקשיים שיש לו בגידול ילדיו הם חלק משמחה גדולה. במקביל לכל ווי שיוצא מפי האם מלמד רבן גמליאל את בתו ואותנו שצריך לצאת גם "הודו לה" כי טוב זכיתי ויש לי ילד.

גם כאן רבן גמליאל פועל באותה דרך שמלמדת את אותו עקרון. התבוננות מעמיקה יותר, אמירה שללא ההקשר שלה יש לה מובן מסויים בתוך ההקשר הכללי היא נצבעת בצבעים חדשים לגמרי.

ד. התבוננות בהקשר הכללי - הרמב"ם והמדרש

הרבה פעמים יעלה בלב ההמון שהרעות בעולם יהיו יותר מן הטובות, עד שבהרבה מחידות רוב האומות ובשיריהם יכללו זה הענין, ויאמרו כי מן הפלא שימצא בזמן דבר טוב אמנם רעותיו רבות ומתמידות, ואין זה הטעות אצל ההמון לבד, רק עם מי שיחשוב שהוא חכם גם כן, ולא לראו"י ספר מפורסם קראהו ספר אלהות כלל בו משגעונוותיו וסכלותיו הרבה, ומכללם ענין בדאו והוא שהרע במציאות יותר מן הטוב, שאתה כשתקיש בין מנוחות האדם ועונגו בעת מנוחתו, עם מה שיקרהו מן המכאובים והחבלים הקשים והמומים ובטול האברים והמהומות והדאגות והצרות, תמצא שבמציאותו ר"ל מציאות האדם נקמה ממנו ורעה גדולה לו, והתחיל לאמת זה הדעת במנותו אלו הרעות אחת לאחת, לחלוק על מה שיחשבו אנשי האמת מגמילות חסדי ה' למציאותו וטובתו

המבוארת והיותו יתעלה הטוב הגמור בלא ספק וכל מה שיבא מאתו טוב גמור, וסבת זה הטעות כלה היות זה הסכל וחבריו מן ההמון לא יבחנו המציאות רק באיש מבני אדם לא זולת זה, וידמה כל סכל כי המציאות כולו היה בעבורו, וכאלו אין שם מציאות זולתו לבד, וכשיבואהו הענין בחלוף מה שירצה, יגזור מהמציאות כולו רע, ואלו בחן האדם המציאות וציירו וידע מיעוט חלקו ממנו, התבאר לו האמת³

בציטוט זה מספר מורה נבוכים יוצא הרמב"ם כנגד אותם שחושבים שהחלק הרע במציאות הוא גדול יותר מן החלק הטוב, אליבא דהרמב"ם אנשים מגיעים למסקנות אלה מפני שהם בוחנים את העולם באספקלריא של עצמם, את הצער שהם חווים ומרגישים באופן סובייקטיבי הם משליכים על המציאות כולה, שופטים אותה ומתוך כך מגיעים להכרה שהיא שלילית ביסודה. מתודה זו מובילה אותם למסקנות שגויות. במידה ובני אדם אלו יאמצו לעצמם נקודת מבט רחבה וגבוה יותר הם יגיעו למסקנות אחרות. במידה ונוכל להקיף במבטנו את המציאות בכללותה נגלה שמאזן הכוחות בעולם נוטה באופן משמעותי לכיוון הטוב. דבריו אלו של הרמב"ם אין בהם כדי לבטל את הסבל האישי הפרטי או כדי להקל עליו, הצער שלך הוא צער הסבל שלך הוא סבל הצרה היא צרה והכאב הוא כאב אלא שאין בהם כדי להכריע את הכף בהקשר הקוסמי הכלל עולמי לכיוון הרע.

המדרש מציע מתודה דומה למה שמציע הרמב"ם אך בהקשר אחר, בניגוד למורה הנבוכים שעוסק בשאלת הרע במובן הפילוסופי שלה ומציע לאדם לפתור אותה על ידי שיגביה את מבטו עד למצב בו הוא יוכל לסקור את כל הבריאה כולה, מנסה המדרש לתת פתרון לבעיה הקיומית הקטנה והיום יומית של עקרת הבית, גם המדרש מציע שינוי פרספקטיבה אבל לא באופן המקיף כל כך עד כדי תפיסתך כחלק קטן מן הבריה. המדרש אומר לאדם תסתכל על חייך שלך הם באמת עד כדי כך קשים? הרי התברכת במתנות נפלאות שנמצאות ממש מתחת לאף, אמנם יש למתנות אלו מחיר, אך אם תשים אליהם לב אתה תהיה מוכן לשלם אותו בשמחה.

ה. מדינת ישראל

אנו נמצאים היום בתקופה קשה ולא פשוטה במדינה בה אנו חיים, ולא פעם מטבע הדברים כל תשומת הלב שלנו מופנה אך ורק לצרות ולכאב הרב שנגרם לנו בעבודה, אולי הרמב"ם והמדרש יכולים לתת לנו כלים שיקלו עלינו במקצת. מן הרמב"ם נלמד שאת ההסטוריה יש לסרוק מנקודת מבט הרבה יותר גבוה על מנת להבין אותה וכאשר נקודה זו תחשף יתברר לנו מהו יתרון האור על החושך. ומן המדרש נלמד שגם המכאובים היומיומיים שלנו בצבא, בממשלה, בכלכלה, ואפילו בבטחון הם צרות שחלק גדול מאבותינו היו משתוקקים לקחת בהם חלק כאזרחים של מדינה יהודית בארץ ישראל. לקיום מדינה ממשית וחיה בעולם הזה יש מחיר, לעיתים מחיר כואב, אך תשומת לב לתמורה העצומה שאנו מקבלים עבור המחיר שאנו נאלצים לשלם יכולה להקל עלינו ולגרום לנו להיות מוכנים לשלם אותו בשמחה. (ואף על פי כן יהי רצון שלא נדע עוד צער).

3. ספר מורה הנבוכים חלק שלישי פרק יב.